

3. Ткач А.А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія [навч. посібник] / Ткач А.А. — К. : Центр учбової літератури, 2007. — 304 с.
4. Шаститко А. Е. Новая институциональная экономическая теория / Шаститко А. Е. — М.: ТЕИС, 2010. — 828 с.
5. Олейник А.Н. Институциональная экономика : [учеб. пособие] / Олейник А.Н. — М. : ИНФРА-М, 2000. — 416 с.
6. Институциональная экономика: новая институциональная экономическая теория : [учебник / под общей ред. А.А. Аузана]. — М. : ИНФРА-М, 2005. — 416 с. — (Серия «Учебники экономического факультета»).
7. Довженко М.В. Сучасна економічна теорія (Економічна нобелелогія) : [навч. посібник] / Довженко М.В. — К. : Видавничий центр «Академія», 2005. — 459 с.
8. Кирдина С. Институциональная структура современной России: эволюционная модернизация / С. Кирдина // Вопросы экономики. — 2004. — № 10. — С. 89–98.
9. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию / Я. Кузьминов // Вопросы экономики. — 2005. — № 5. — С. 5–27.
10. Буркинский Б.В. Природопользование: основы экономико-экологической теории / Буркинский Б.В., Степанов В.Н., Харичков С.К. — Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 1999. — 350 с.
11. Башмаков Г. С. Право пользования недрами в СССР / Башмаков Г. С. — М. : |Недра, 1974, — 241 с.
12. Commons John R. Institutional Economics / Commons John R. // American Economic Review, — vol. 21 (1931). — PP. 648-657.
13. Юдкевич М.М. Трансакция [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru/text/19280052/>
14. Гинс Г.К. На путях к государству будущего: от либерализма к солидаризму / Гинс Георгий Константинович. — Харбин, 1930 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://ru.wikipedia.org/w/index.php?oldid=25939675>
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57 000 слов / Ожегов С. И. ; под ред. Н. Ю. Шведовой. — [19-е изд., испр.]. — М. : Рус. яз., 1987. — 750 с.
16. Философский словарь / [под ред. М. М. Розенталя и П. Ф. Юдина]. 2-е изд., испр. и доп.. — М. : Политиздат, 1968.— 432 с.
17. Борейко В.Е. Этика и менеджмент заповедного дела./ Владимир Евгеньевич Борейко, — К. : Киевский эколого-культурный центр, 2005. — 328 с. — (Охрана дикой природы. Вып. 53).
18. Рубель О.Є. Екологічна психологія як парадигма сталого управління природокористуванням / О.Є. Рубель // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. — 2001.— Вип. 11 — С. 166–170.
19. Норт Дуглас Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Норт Дуглас; [пер. с англ. А.Н. Нестеренко ; предисл. и науч. ред. Б.З. Мильнера]. — М. : Фонд экономической книги “Начала”, 1997. — 180 с.
20. Бергаланфи Л. фон, Общая теория систем — Критический обзор. 1962 // General Systems, Vol. — 1962 VII.. — P. 1—20.

Надійшла 05.10.2010

УДК 657.1

І. В. ОРЛОВ

Житомирський державний технологічний університет

СТАН НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПРОБЛЕМ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ В УКРАЇНІ

Проаналізовано стан наукових досліджень з проблем зобов'язань в Україні. Визначено нові наукові напрями в ході дослідження зобов'язань як категорії бухгалтерського обліку.

The state of researches of issues on liability in Ukraine has been analyzed. During research of liabilities as accounting category the new scientific directions have been determined.

Ключові слова: проблеми зобов'язань, бухгалтерський облік.

Постановка проблеми. Формування ринкових відносин обумовило необхідність перегляду базових положень облікової науки. Поява нових фінансових інструментів, зміна економічних механізмів, переорієнтація виробництва, реформування права власності, вихід на міжнародні ринки – це ті фактори, які сприяли появі нових об'єктів управління й відповідно необхідності зміни акцентів у вченні про об'єкти бухгалтерського обліку.

Бібліометричний аналіз дисертаційних досліджень та провідних фахових видань з проблем бухгалтерського обліку за період ХХ ст. вказує на зміну акцентів в наукових дослідженнях. Так,

зобов'язання як об'єкт дослідження в економічних та юридичних дисертаційних дослідженнях виступав лише в 6-и роботах: Іщенко М.Ф. (Ростов-на-Дону, 1984 р.), Жуков А.Л. (Москва, 1984 р.) (економічні науки), Кротов М.В. (Ленінград, 1989 р.), Сейнаров Б.М. (Москва, 1989 р.), Тихонов В.М. (Москва, 1990 р.), Амосов С.М. (Алма-Ата, 1990 р.). Такий стан наукових досліджень з проблем зобов'язань за вказаний період пов'язаний з пануванням командно-адміністративної економіки відносини між учасниками господарських відносин, які регулювалися державним керівництвом, а виробництво було орієнтоване на виконання планів. За таких умов питання зобов'язань не знаходили широкого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз тематики дисертаційних досліджень є одним з методів пізнання в сучасній обліковій науці. Цей метод є досить популярним та ефективним, адже дозволяє виявити тенденції розвитку науки. Для виявлення особливостей розвитку облікових проблем аналіз тематики дисертаційних робіт використовувався в дослідженнях представників Житомирської наукової бухгалтерської школи, Н.М. Малюги [1] з проблем концептуальної основи бухгалтерського обліку, О.В. Олійник [2] з метою становлення аналітичної науки на теренах України та Радянського союзу, М.М. Шигун [6] для виявлення тенденцій розвитку методу моделювання в економічній та обліковій науках. Такого роду дослідження дозволяють розширити та визначити нові напрями розвитку вчення про об'єкти бухгалтерського обліку, зокрема зобов'язання.

Мета дослідження. Провести аналіз тематики дисертаційних досліджень вітчизняних вчених присвячених проблемам зобов'язань в господарських відносинах, для виявлення тенденцій розвитку цього об'єкта у вітчизняній економічній та юридичній науці.

Викладення основного матеріалу. З розвитком ринкових перетворень зобов'язання стали першочерговою проблемою в юридичній науці, адже постала необхідність врегулювання взаємовідносин між суб'єктами господарювання та іншими учасниками господарських відносин (держава, працівники, фінансово-кредитні установи). Це активізувало наукові дослідження з даної проблематики не лише в юридичній, але й економічній науці.

З метою визначення нових напрямів наукових досліджень з проблем зобов'язань вважаємо за необхідне провести ґрунтовний аналіз дисертаційних досліджень, які проводилися в Україні за період незалежності вченими юридичної та економічної наук. Адже за умов глобалізаційних перетворень питання облікового відображення зобов'язань актуалізуються. Вихід вітчизняних підприємств на міжнародні ринки капіталів, праці, товарів та послуг, відкритість вітчизняних ринків для нерезидентів, формування наддержавних господарських утворень вимагають більшої уваги до проблем зобов'язань. Зобов'язання підприємства та зокрема управління ними є тим об'єктом, який вказує на стан розрахунків підприємства, ефективність договірних процесів.

Зазначені економічні перетворення сприяли активізації наукових досліджень з проблем зобов'язань в економічній та юридичній науках. Так, за період формування ринкових відносин в Україні було захищено 54 дисертації, з них 8 – економічного спрямування та 46 – юридичного. Стосовно наукових ступенів проведений аналіз вказує, що за економічним напрямом в Україні було захищено лише кандидатські дисертації, а за юридичним 4 докторські та 42 кандидатські дисертації.

Виходячи з результатів аналізу дисертаційних досліджень з проблем зобов'язань в розрізі спеціальностей, які представлені в таблиці дослідження виконувалися в межах наступних спеціальностей:

– економічні науки: економіко-математичне моделювання; гроші, фінанси і кредит; бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності); економіка, організація і управління підприємствами; економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності);

– юридичні науки: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право; господарське право, господарсько-процесуальне право; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право; кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право; міжнародне право.

Проведений аналіз тематики дисертаційних досліджень, виконаних в межах названих спеціальностей, показав, що за спеціальністю 08.03.02 – “Економіко-математичне моделювання” було захищено одну дисертацію, що становить 12,5 % в структурі економічного напрямку. За даною спеціальністю з питань зобов'язань працював Долінський Л.Б. (Київ, 2002 р.), який розглядав особливості вексельних зобов'язань в контексті моделювання та управління ризиком, який виникає в ході операцій з ними.

За спеціальністю 08.00.08 – “Гроші, фінанси і кредит” захищена одна дисертація Омельчук С.В. з проблем становлення ринку боргових зобов'язань України (Київ, 2008 р.). Також по одній роботі виконано за спеціальностями 08.06.01 – “Економіка, організація і управління підприємствами” (Шевченко О.В., “Організаційно-економічний механізм управління податковими зобов'язаннями підприємства”, Донецьк, 2006 р.) та 08.00.04 – “Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)” (Шиндирук І.П., “Управління борговими зобов'язаннями сільськогосподарських підприємств”, Київ, 2007 р.).

Найбільша кількість наукових досліджень економічного напрямку з проблем зобов'язань виконувалися в межах спеціальності 08.00.09 (08.06.04) – «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». За даною спеціальністю захищено 4 дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата економічних наук, що становить 50 % від обсягу дисертацій за економічним напрямом. За цією спеціальністю працювали Коршикова Р.С., яка розглядала проблеми методів оцінки активів, зобов'язань і капіталу підприємств в умовах цінових змін (на прикладі підприємництва України) (Київ, 2003 р.). Петрук О.М. вирішував проблеми договірних зобов'язань і прав в бухгалтерському обліку (на матеріалах підприємств Житомирської області) (Київ, 2000 р.); Омецінська І.Я. провела дослідження методики та організації обліку і аналізу зобов'язань будівельних підприємств (Тернопіль, 2008 р.); Тесленко Т.І. яка розглядала облік і аналіз поточних зобов'язань (Київ, 2009 р.).

З метою визначення проблем облікового характеру, які стосуються зобов'язань, проведено аналіз дисертаційних досліджень. За даними електронного фонду офіційного сайту Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського [6], зокрема, це автореферати Петрука О.М. [4], Омецінської І.Я. [3], Тесленко Т.І. [5]. В табл. 2 наведено предмет та об'єкт зазначених досліджень.

Таблиця 1

Об'єкт та предмет дисертаційних досліджень вітчизняних вчених з проблем бухгалтерського обліку зобов'язань

Автор	Об'єкт	Предмет
Омецінська І.Я.	Об'єктом дослідження є процеси розрахунків підприємств будівельної галузі з іншими суб'єктами ринку, що характеризують стан та рух зобов'язань і відображаються в системі бухгалтерського обліку	Предметом дослідження є методика та організація обліку й аналізу зобов'язань вітчизняних будівельних підприємств
Петрук О.М.	Об'єктом дослідження є господарська діяльність підприємства, що складається з фактів господарського життя, а також наявність та зміна прав і зобов'язань, які відображаються в бухгалтерському обліку	Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методологічних і практичних аспектів обліку договірних зобов'язань і прав, а також їх вплив на фінансовий стан підприємства
Тесленко Т.І.	Об'єктом дослідження є процеси формування й аналізу інформації про поточні зобов'язання підприємств України	Предметом дослідження є теоретико-методичні засади та практика бухгалтерського обліку й аналізу поточних зобов'язань
Коршикова Р.С.	Дані відсутні	

Виходячи з даних табл. 1, об'єкти дослідження незважаючи на подібність теми є різними, що обумовили різні наукові результати дослідження. Так, в об'єктом дослідження Омецінської І.Я. стали процеси розрахунків за зобов'язаннями будівельних підприємств, що формуються на ринку. Петрук О.М. об'єктом дослідження обрав господарську діяльність підприємств, яка пов'язана зі зміною прав та зобов'язань, які відображаються в системі бухгалтерського обліку. Інформація про поточні зобов'язання підприємств стала об'єктом дослідження Тесленко Т.І.

Незважаючи на обрання різного об'єкту дослідження, які пов'язані з проблемами зобов'язань, предметом визначено, теоретичні, методичні та організаційні питання облікового відображення зобов'язань.

Аналіз мети дослідження свідчить про те, що дисертаційні роботи Омецінської І.Я. і Тесленко Т.І. присвячені удосконаленню бухгалтерського обліку, аналізу та контролю зобов'язань з метою управління ними. Петрук О.М., ставив за мету визначення та обґрунтування місця договірних зобов'язань та прав в бухгалтерському обліку.

Виходячи з поставленої мети, в дисертаційних роботах було вирішено ряд проблемних питань, що дало змогу визначити наукову новизну. Результати налізу наукової новизни представлені в табл. 2.

Таблиця 2

Аналіз наукової новизни дисертаційних досліджень, присвячених проблемам бухгалтерського обліку зобов'язань

Автор	Напрями наукової новини											
	Понятійний апарат	Класифікація	Визнання	Відображення на рахунках	Аналітичний об'єкт	Оцінка	Організація обліку	Первинний облік	Звітність	Методика аналізу	Договір в системі обліку	Позабалансовий облік
Петрук О.М.	+	+					+			+	+	+
Омецінська І.Я.	+	+	+	+	+	+			+	+		
Тесленко Т.І.	+	+			+	+		+	+	+		
Кількість	3	3	1	1	2	2	1	1	2	3	1	1

Виходячи з даних табл. 2, в кожному з досліджень автори намагалися удосконалити бухгалтерський облік. Більшість елементів наукової новизни стосуються понятійного апарату, зокрема, О.М. Петрук

сформував понятійний апарат бухгалтерського обліку зобов'язань, який впливає з правової природи бухгалтерського обліку та договірного процесу, пов'язаного зі зміною зобов'язань підприємства. Кожен з дослідників з метою надання рекомендацій щодо удосконалення бухгалтерського обліку, виходячи з галузі економічної діяльності, де були впроваджені результати, запропонував власну класифікацію зобов'язань. Вагоме значення в названих дослідженнях приділено питанням аналізу зобов'язань в системі визначення платоспроможності підприємств.

Незважаючи на значущість проаналізованих дисертаційних досліджень сьогодні залишається багато невирішених питань облікового характеру стосовно зобов'язань та їх значення в сучасних умовах господарювання.

Більшість досліджень, присвячених проблемам зобов'язань, виконувалися представниками юридичних наук. В межах спеціальності: 12.00.01 – “Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” виконувала дослідження Ємельянова Л.В. на тему “Система забезпечення зобов'язань у римському праві” (Одеса, 2001 р.); 12.00.08 – “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” – Арманов М.Г. на тему “Кримінальна відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань” (Київ, 2009 р.) та Соловійова А.М. на тему “Кримінально-правова характеристика примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України)” (Львів, 2005 р.); 12.00.11 – “Міжнародне право” – Анісімова М.Ф. на тему “Зобов'язання України щодо прав людини у зв'язку зі вступом до Ради Європи” (Київ, 2001 р.), Гусейнов Л.Г. на тему “Відповідальність держав за порушення міжнародних зобов'язань у галузі прав людини” (Київ, 2000 р.), Науменко С.В. на тему “Імплементация міжнародно-правових зобов'язань України у сфері зовнішньої міграції” (Харків, 2005 р.), Савич О.С. на тему “Міжнародно-правові зобов'язання держав щодо становлення альтернативних форм соціального страхування” (Київ, 2008 р.), Федорова А.Л. на тему “Міжнародно-правові зобов'язання України з Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод” (Київ, 2003 р.).

Найбільша кількість робіт виконана за спеціальністю 12.00.03 – “Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право” в кількості 35, що становить 76,6 % в структурі робіт виконаних в межах юридичного напрямку. Зокрема науковцями розглядалися такі проблеми: договірні зобов'язання (Блашук А.М., Боднар Т.В., Павленко Д.Г., Печений О.П., Ткачук А.Л.); права власності та майнові права (Болокан І.В., Берестова І.Е., Пучкова Г.В.), кредитні зобов'язання (Андріанов М.В.), принципи права (Бабич І.Г.), цивільно-правові зобов'язання (Бровченко І.О., Калетнік І.Г., Кутателадзе О.Д.), відповідальність (Волков О.А., Загорулько А.І., Ківалова Т.С., Ківалова Т.С.); забезпечення зобов'язань (Гелевей О.І., Жила А.С., Загорулько О.А., Карнаух Т.М., Макаренко Г.В., Нижний С.В., Проценко І.О., Пучковська І.Й., Слома В.М., Шкрум Т.С.); припинення зобов'язань (Продаєвич І.С.); вексельні зобов'язання (Сидоров І.Ф.), грошові зобов'язання (Тарасенко Л.В., Шаповалова О.І.); деліктних зобов'язань (Фединяк Г.С.); інші види зобов'язань (Зубар В.М., Голубєва Н.Ю.)

Що стосується економічного характеру досліджень зобов'язань в межах юридичної науки, то вони виконувалися за спеціальностями:

– 12.00.04 – “Господарське право, господарсько-процесуальне право”: Андросов С.М. (“Забезпечення виконання господарських зобов'язань у сфері банківського кредитування”, Донецьк, 2008 р.), Подцерковний О.П. (“Грошові зобов'язання учасників господарських відносин”, Донецьк, 2007 р.)

– 12.00.07 – “Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право”: Путренко А.М. (“Організаційно-правові засади застосування непрямих методів у визначенні податкових зобов'язань платників податків”, Ірпінь, 2008 р.)

Таким чином, аналіз тематики дисертаційних робіт з проблем правового поля зобов'язань вказує на переважання тематики, пов'язаної з договірним процесом та місцем зобов'язань в системі господарських відносин.

Розвиток економічних відносин сприяв появі нових видів зобов'язань та необхідності врегулювання існуючих. За таких умов зростає кількість досліджень, виконаних з даної тематики. Результати біліометричного аналізу динаміки розвитку досліджень з проблем зобов'язань представлено на рис. 1.

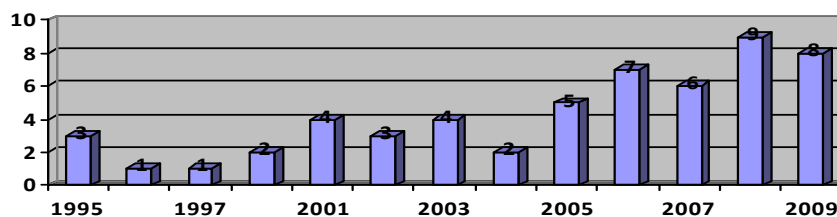

Рис. 1. Динаміка захисту дисертацій з проблем зобов'язань в Україні

За даними рис. 1 найбільша активність досліджень проблем зобов'язань спостерігається з 2005 року. За п'ять останніх років (2005–2009 рр.) було захищено 35 дисертацій, з них 4 за економічними

спеціальностями (Омельчук С.В., Омецінська І.Я., Тесленко Т.І., Шиндирук І.П.).

Результати аналізу географії виконаних дисертаційних досліджень представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Географія захисту дисертацій з проблем зобов'язань в Україні

Місто	Кількість	Юридичні		Економічні	
		Кількість	Частка, %	Кількість	Частка, %
Донецьк	3	2	4,4	1	12,5
Ірпінь	1	1	2,2	-	-
Київ	26	20	43,5	6	75
Львів	2	2	4,3	-	-
Одеса	13	13	28,2	-	-
Тернопіль	1	-	-	1	12,5
Харків	8	8	17,4	-	-
Разом	55	46	100	8	100

За результатами дослідження можна визначити трійку міст де виконано найбільшу кількість дисертаційних досліджень: Київ (26), Одеса (13), Харків (8). Така ситуація пов'язана з розміщенням провідних вищих навчальних закладів, й відповідно формуванням провідних центрів юридичної науки (Київ, Харків, Одеса).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз дисертаційних досліджень з проблем зобов'язань в економічній та юридичній науках дає можливість сформулювати наступні висновки:

- більшість досліджень з питань зобов'язань присвячені їх правовому регулюванню, що пов'язано з тим, що вони виступають однією з центральних категорій юридичної науки;
- питання облікового відображення розглядалися в чотирьох дисертаціях на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук, проведений аналіз основних категорій дослідження (об'єкт, предмет, новизна) вказує, що роботи виконувалися за різними напрямками та покликані врегулювати різного роду проблеми бухгалтерського обліку зобов'язань;
- розвиток економічних відносин в Україні, зростання економічних показників, відкритість ринків та можливість виходу на міжнародні ринки товарів та послуг, ринків капіталів та ринків праці сприяли активізації наукових досліджень з проблем зобов'язань в ХХІ ст.;
- аналіз географії наукових досліджень вказує на сформовані наукові центри правової (Київ, Харків, Одеса) та економічної (Київ, Тернопіль) наук.

Література

1. Малья Н.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в Україні: теоретико- методологічні основи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / Житомирський держ. технологічний ун-т./ Малья Н.М. — Житомир, 2006. — 539 с.
2. Олійник О.В. Розвиток економічного аналізу в умовах інституційних змін: теорія, методологія, організація: дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / Житомирський держ. технологічний ун-т. / Олійник О.В. — Житомир, 2009. — 619 с.
3. Омецінська І.Я. Облік і аналіз зобов'язань будівельних підприємств: методика та організація : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук : 08.00.09 / Тернопільський національний економічний ун-т. / Омецінська І.Я. — Т., 2008. — 20 с.
4. Петрук О.М. Розвиток національної системи бухгалтерського обліку в Україні: стратегія, гармонізація, регламентація : автореф. дис. на здобуття наук. ступення д-ра екон. наук : 08.06.04 / Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / Петрук О.М.. — К., 2006. — 33 с.
5. Тесленко Т.І. Облік і аналіз поточних зобов'язань : автореф. дис. на здобуття наук. ступення канд. екон. наук: 08.00.09 / Державний вищий навчальний заклад "Київський національний економічний ун-т ім. Вадима Гетьмана / Тесленко Т.І. — К., 2009. — 20 с.
6. Шигун М.М. Розвиток теорії та методології моделювання системи бухгалтерського обліку : дис. ... д-ра екон. наук : 08.06.04 / Житомирський держ. технологічний ун-т. / Шигун М.М. — Житомир, 2010. — 642 с.
7. Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua/>

Надійшла 15.10.2010